

MARCIN BARANOWSKI

Instytut Historii

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-8749-8395

WOJCIECH GIZICKI

Instytut Nauk o Polityce i Administracji

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-1323-5912

ELEMENTY NAPOLEŃSKIEGO SYSTEMU WOJNY W BITWIE WARSZAWSKIEJ

*Jeżeli sztuka wojenna jest sztuką – to nie ma przecież artysty, któryby
nie stworzył sobie własnych sposobów technicznych i nie doszedł do ulubionego.
Jeżeli wojnę można porównać z zapasami, jakież wielki zapaśnik
nie posiada ulubionego, klasycznego chwytu, ciosu lub cięcia.*
(generał Marian Kukiel)

*Wszystkie porównania historyczne szwankują, pozostają
jednak potrzebą wykształconego umysłu.*
(marszałek Józef Piłsudski)

Operacja przeprowadzona przez Wojsko Polskie w sierpniu 1920 r., której kulminacyjny punkt stanowiła Bitwa Warszawska¹, pozostaje bezspornie jednym z najważniejszych sukcesów polskiego oręża. Działania bojowe, które doprowadziły do rozstrzygającej bitwy, jej przebieg, a także konsekwencje były już wielokrotnie opisywane i poddawane analizie, zarówno przez historyków cywilnych, jak i wojskowych. Rozwiązane zostały również kwestie

---

¹ M. Kukiel, *Bitwa Warszawska*, oprac. K. Filipow, Z. Wawer, Warszawa 2005; M. Tarczyński, *Cud nad Wisłą. Bitwa Warszawska 1920*, Warszawa 1990. W historiografii nazywana też bitwą na przedpolach Warszawy. Zob. L. Wyszczelski, *Główne aspekty działań militarnych w wojnie polsko-rosyjskiej 1919–1920* [w:] *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 i jej międzynarodowe odniesienia z perspektywy 90-lecia*, red. J. Ślipiec, T. Kośmider, Warszawa 2010, s. 52–53.

powracające przez lata – jak spór o autorstwo planu polskiej kontrofensywy znad Wieprza czy rola odegrana przez Francuską Misję Wojskową, a zwłaszcza gen. Maxime’a Weyganda².

W dotychczasowych pracach stosunkowo rzadko stawiane było pytanie o inspiracje planu polskiego przeciwuderzenia, które rozstrzygnęło bitwę. Problem został w nowszej historiografii zasygnalizowany przez Jerzego Strychalskiego w jego znakomitym tekście o kwestii autorstwa planu tej operacji³. Nieco szerzej do zagadnienia podszedł zespół przygotowujący pod kierownictwem Marka Tarczyńskiego edycję dokumentów operacyjnych odnoszących się do Bitwy Warszawskiej. Publikacji źródłowej towarzyszy jeden z najbardziej klarownych opisów jej przebiegu, a także wnikliwa analiza planów operacyjnych obu stron⁴. Autorzy wyszli w swoich rozważaniach poza wiek XX, sięgając do polskiej myśli wojskowej okresu rozbiorowego⁵. Dostrzegli również uwagi Marceliego Handelsmana, który wskazał na jednoznaczne odrzucenie przez Józefa Piłsudskiego dziedzictwa Wielkiej Wojny w jej zachodnim wydaniu na rzecz systemu napoleońskiego⁶.

„Ignorowanie przez Marszałka doświadczeń I wojny światowej, wojny mas ludzkich i mas sprzętu, składali generałowie [polscy – M.B., W.G.], absolwenci austriackich i rosyjskich akademii wojskowych, na karb braku akademickiego wykształcenia wojskowego, byli przekonani, że Marszałek odrzuca te doświadczenia, bo ich nie zna i nie rozumie prawideł z nich wynikających. Z kolei Marszałek nie przypuszczał, że wiedza i rutyna wojenna ukształtowana na bazie doświadczeń I wojny światowej są tak silne, że nie pozwolą na przyswojenie sobie zasad wojny manewrowej, prowadzonej małymi siłami na wielkich przestrzeniach”⁷.

Przedstawiciele Francji i Anglii w Warszawie opowiadali się za wykorzystaniem na froncie polsko-bolszewickim rozwiązań doktrynalnych, które znali z zachodnich pól bitewnych Wielkiej Wojny. Wobec ofensywy bolszewickiej, rozwijającej się latem 1920 r., przyjęcie tych założeń oznaczałoby przejście Wojska Polskiego do uporczywej obrony umocnionych pozycji i w konsekwencji mogłoby doprowadzić do stoczenia bitwy materiałowej⁸. Krytyczny stosunek polskiego naczelnego wodza do zachodniej doktryny wojennej jasno dostrzegł brytyjski dyplomata lord Edgar D’Abernon w lipcu 1920 r.: „miał się Piłsudski wyrazić, iż prowadzenie wojny na wschodzie zasadniczo różni się od

² J. Strychalski, *Spór o autorstwo planu Bitwy Warszawskiej 1920 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, t. 35, nr 1–2, s. 3–40; F. Guelton, *La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales – Centre Scientifique de l’Académie Polonaise des Sciences à Paris” 2013, 13, s. 89–124; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987; Ł. Dryblak, *Wpływ francuski na rozwój Wojska Polskiego w latach 1919–1920* [w:] *Na z góry upatrzonych pozycjach*, red. B. Międzybrodzki, M. Gajda, K. Fudalej, M. Przeperski, Warszawa–Zabrze 2011, s. 273–279; T. Landmann, *Wybrane dziedziny aktywności Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w latach 1919–1920 ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu wojny polsko-bolszewickiej*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2018, 22, s. 97–111; M. Mróz, *Utworzenie Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” R. 20: 2019, nr 3, s. 82–111.

³ J. Strychalski, *Spór o autorstwo...*, s. 34–35.

⁴ *Zakończenie* [w:] *Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne, cz.II: (17–28 VIII)*, oprac. M. Tarczyński i in., Warszawa 1996, s. 798–833.

⁵ *Ibidem*, s. 827.

⁶ M. Handelsman, *Józef Piłsudski jako historyk* [w:] *Idea i czyn Józefa Piłsudskiego*, red. W. Sieroszewski, Warszawa 1934, s. 213.

⁷ *Zakończenie* [w:] *Bitwa Warszawska...*, s. 830–831.

⁸ O założeniach bitwy materiałowej zob. np. Ł. Przybyło, *Doktryny wojenne. Historia i ocena*, Warszawa 2018, s. 106–107.

takowego we Flandrii, oraz że raczej jakiś generał z kolonij angielskich mógłby posiadać doświadczenie, jakie tu w Polsce mogłoby okazać się pomocne”⁹.

Sceptycyzm Piłsudskiego wynikał z nietypowej drogi, która ukształtowała go jako żołnierza i dowódcę. W kwestiach teorii prowadzenia działań wojennych wódz naczelny był samoukiem, a na jego poglądy decydujący wpływ miały teksty historyków i teoretyków wojskowych, odnoszące się do sytuacji sprzed I wojny światowej¹⁰. Autorzy traktatów z dziedziny sztuki wojennej, piszący przed rokiem 1914, chętnie przywoływali przykłady z wojen napoleońskich¹¹. Biografowie Piłsudskiego podkreślali zresztą jego fascynację Napoleonem, która sięgała lat młodzieńczych i zaowocowała wnikliwym studium kampanii prowadzonych przez cesarza Francuzów¹². „Chociaż tego rodzaju samokształcenie musiało mieć z reguły ograniczony charakter, to nie ulega wątpliwości, że Piłsudski dysponował poważną wiedzą z zakresu sztuki wojennej, zwłaszcza zaś strategii napoleońskiej”¹³. Do myśli Napoleona odwoływał się też zastępca i przyjaciel Komendanta – Kazimierz Sosnkowski. W tekście opublikowanym w 1914 r. na łamach „Strzelca” widać wyraźną zbieżność poglądów jego i Piłsudskiego. Sosnkowski podkreślał przewagę czynników moralnych nad technicznymi¹⁴. Poddał też krytyce przesadny szacunek „dla olbrzymiego, skomplikowanego mechanizmu wojny dzisiejszej, który sprawiał, że niektórzy skłonni są upatrywać w postępach technicznych alfę i omegę naszej filozofii organizacyjnej”¹⁵.

W realiach wojny polsko-bolszewickiej przekonania Piłsudskiego, a także charyzma, która pozwoliła na ich realizację, okazały się czynnikami bardzo korzystnymi¹⁶. Działania wojenne z okresu Wielkiej Wojny doprowadziły do częściowego zniszczenia infrastruktury drogowej i kolejowej na ziemiach polskich. Zarówno Wojsko Polskie, jak i Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona borykały się z problemami natury organizacyjnej i logistycznej, cierpiały też na niedostatek uzbrojenia, w tym broni maszynowej¹⁷. Działania w latach 1919–1920 toczyły się ponadto na rozległych przestrzeniach¹⁸.

⁹ E.V. D’Abernon, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Warszawa 1932 [reprint Warszawa 2020], s. 40–41.

¹⁰ A. Chwalba, *Józef Piłsudski historyk wojskowości*, wyd. II popr., Kraków 2007, s. 10, przyp. 1. Por. T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe...*, s. 74 [opinia gen. Alberta Niessela]; M. Tarczyński, *Cud nad Wisłą...*, s. 94 [opinia gen. Tadeusza Rozwadowskiego].

¹¹ Wojny napoleońskie zajęły miejsce Wegecjusza, do którego z upodobaniem odwoływano się w pracach teoretycznych z okresu nowożytnego.

¹² A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1989, s. 11; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 2009, s. 407.

¹³ J. Strychalski, *Spór o autorstwo...*, s. 32.

¹⁴ K. Sosnkowski, *Nasze wychowanie wojskowe* [w:] *idem, Wybór pism*, oprac. J. Kirszak, Wrocław 2009, s. 5–6.

¹⁵ *Ibidem*, s. 8. Sposób wyrażenia opinii przez Sosnkowskiego mógł wynikać z charakteru publikacji i jej adresata. Nie zmienia to faktu, że w niektórych sytuacjach był on w stanie jaśniej wyłożyć innym zamysł Piłsudskiego niż sam Komendant. Zob. J. Kirszak, *Rys biograficzny* [w:] K. Sosnkowski, *Wybór pism...*, s. XXI–XXI.

¹⁶ J. Ślipiec *Wybrane aspekty dowodzenia szczebla strategicznego i operacyjnego strony polskiej i rosyjskiej w wojnie 1919–1920* [w:] *Bitwa Warszawska 1920 roku. W obronie niepodległości*, red. J. Odziemkowski, Warszawa 2006, s. 50, 65.

¹⁷ W. Sikorski, *Nad Wisła i Wkrą. Studium z polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, wyd. V, Warszawa 2015, s. 283–284.

¹⁸ „W początkach sierpnia 1920 r. na froncie polsko-radzieckim, skróconym już z 1500 do 800 km, na jedną polską dywizję wypadało przeciętnie 30 km, podczas gdy na froncie zachodnim dywizja, liczniejsza i o znacznie

Wszystko to sprawiało, że sposób prowadzenia operacji pod pewnymi względami przywodził na myśl wiek XIX¹⁹.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego wojskowi wracali do odrzuconej przez Piłsudskiego doktryny wyrosłej z walk na froncie zachodnim Wielkiej Wojny. Niemniej polski oficer sztabowy, płk Stanisław Rola-Arciszewski, w swojej sztandarowej pracy wprost wyrażał nadzieję na trwałe odejście od koncepcji bitwy materiałowej w kierunku manewru, traktując zachodni model wojowania jako przejaw zapaści intelektualnej²⁰. Do podobnych wniosków doszli wojskowi niemieccy: „Wojnę pozycyjną na froncie zachodnim uznano za anomalie, a nie regułę. [...] aliansi zachodni doświadczyli tylko i wyłącznie wojny we Francji, z ciasno upakowanymi dywizjami w ciągłych okopach i przytłaczającą ilością środków materiałowych. Niemcy natomiast mieli również inne doświadczenia – szczególnie z Bałkanów (Serbia, Rumunia) oraz ze wschodu (Rosja). Pozwoliło im to na dystans wobec doświadczeń, jakie ukształtowały armię francuską na następne 20 lat”²¹.

Zasługa polskiego wodza polegała na samodzielnym dostrzeżeniu tych zależności i zastosowaniu planu, który był przystosowany do warunków panujących w roku 1920 na polskim teatrze wojny²². W końcowym fragmencie pracy o wojnie polsko-bolszewickiej, często przywoływanym przez badaczy, Piłsudski pisał: „[...] nie mam obowiązku metody pracy wojny wyjaśniać, w słowa rozważań i doktryny je ubierać. Wiem, że mając w założeniu bezsilność, bezsilność liczebną w stosunku do przestrzeni, zwycięstwo do sztandaru wojsk naszych przywiązałem. A czyniłem to zawsze metodą nie strategii mas, których nie miałem, nie strategii działania w związku i wiązania wszystkiego w ścisłe ramy i spoidła, nie za pomocą strategii ścieśnionej i ankadrującej wszystko taktycznie i nie za pomocą strategii okopów, których nie budowałem. Walczyłem metodą inną, którą – gdy nad nią się biedzę, by w słowa ubrać, nazywam zawsze strategią pełnego powietrza – *stratégie de plein air* – strategią, w której jest zawsze więcej powietrza niż zaludnienia wojennego przestrzeni”²³.

Ze słów Piłsudskiego wynika pierwszorzędną rolę przypisywana manewrowi i poszukiwaniu przestrzeni do jego przeprowadzenia²⁴. Wódz naczelny przedstawił swoje poglądy, ale zastosował pewien unik, ukrywając ich źródło pod chwytliwym hasłem „strategii pełnego powietrza”. Francuski generał Hubert Camon trafnie stwierdził, że wodzowie

większej sile ognia, broniła odcinka długości 2–3 km”. Zob. J. Strychalski, *Spór o autorstwo...*, s. 25. Por. L. Żeligowski, *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, Warszawa 1930, s. 171.

¹⁹ „Wojna polsko-rosyjska różniła się znacząco od I wojny światowej. Armie przystąpiły do wojny bez doktryn, opracowanych planów operacyjnych, a nawet regulaminów walki. [...] piechota prowadziła ogień salwami, zwłaszcza do kawalerii. Sposób ten stosowano głównie w 1919 r., bowiem pułk piechoty dysponował z reguły tylko czterema ciężkimi karabinami maszynowymi (ckm). Później siła ognia piechoty wzrosła i na pluton piechoty przypadały 1–2 ckm”. Zob. Z. Matuszczak, *Obrona stała armii Wojska Polskiego w wojnie polsko-rosyjskiej 1919–1920. Próba analizy [w:] Wojna polsko-rosyjska 1919–1920...*, s. 62, 63. Por. W. Sikorski, *Nad Wisłą i Wkrą...*, s. 298.

²⁰ S. Rola-Arciszewski, *Sztuka dowodzenia na zachodzie Europy*, wyd. II, Oświęcim 2013, s. 302.

²¹ Ł. Przybyło, *Doktryny wojenne...*, s. 129.

²² Podobne założenia z powodzeniem wykorzystywali dowódcy bolszewicy podczas walk z siłami „białej” Rosji. Zob. M. Depczyński, L. Elak, *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*, Warszawa 2020, s. 88–89.

²³ J. Piłsudski, *Rok 1920*, Łódź 1989, s. 156.

²⁴ Piłsudski był w swoich poglądach konsekwentny. Na przełomie lipca i sierpnia 1920 r., kiedy działania toczyły się jeszcze nad Bugiem, planował manewr podobny do zastosowanego później pod Warszawą. Jego wcześniejszą realizację uniemożliwiła zaskakująco szybka utrata Brześcia Litewskiego przez Wojsko Polskie.

dość niechętnie odkrywają wszystkie karty i raczej nie wspominają o pracach, które ich uformowały bądź inspirowały²⁵. Sam zauważył ścisły związek pomiędzy koncepcją Piłsudskiego, polegającą na związaniu sił bolszewickich pod Warszawą i przeprowadzeniu rozstrzygającego kontruderzenia znad Wieprza, a napoleońskim manewrem na linii komunikacyjne przeciwnika (*la manoeuvre sur les derrières*). Opinia Francuza została zbudowana na podstawie jego wieloletnich studiów nad wojnami napoleońskimi. Camon poddał analizie wszystkie kampanie Bonaparte'go, odnajdując w nich kilka kluczowych metod prowadzenia operacji i rozgrywania bitew. Schemat zastosowany przez Piłsudskiego był jednym z najchętniej wykorzystywanych przez cesarza Francuzów²⁶.

***

Kariera wojskowa Huberta Camona przebiegała bez wielkich wzlotów i upadków. Urodził się w Lotaryngii, był starszy od Piłsudskiego o osiem lat. Po przejściu przez szereg francuskich szkół wojskowych i kursów, w roku 1900 został wykładowcą w Szkole Aplikacyjnej Artylerii i Inżynierii (*École d'application de l'artillerie et du génie*) w Fontainebleau, gdzie pracował około pięciu lat. Przed wybuchem Wielkiej Wojny kilkakrotnie awansował (w 1913 r. został generałem brygady), pełnił też m.in. funkcję zastępcy komendanta paryskiej Politechniki (której wojskowy charakter utrzymuje się po dziś dzień od czasów napoleońskich). W wojnie nie brał czynnego udziału, nadzorował jednak produkcję pocisków dla artylerii ciężkiej. Jeszcze przed zakończeniem konfliktu został przeniesiony do rezerwy. „Podobnie jak wielu innych teoretyków wojskowych nie sprawował komendy podczas działań wojennych”. Zmarł w roku 1942²⁷.

Początek lat dziewięćdziesiątych XIX w. przyniósł pierwsze publikacje Camona, zawierające analizę wybranych kampanii napoleońskich. Czerpiąc z nauk przyrodniczych (m.in. z teorii Darwina), Camon chciał uchwycić sposób otwierania działań wojennych przez cesarza Francuzów, a także wzór rozgrywania przez niego bitew. Z czasem pozwoliło mu to na wskazanie dwóch napoleońskich schematów stosowanych w skali operacyjnej i dwóch wykorzystywanych na poziomie taktycznym. W ten sposób Camon, wbrew poglądom dominującym w ówczesnej nauce wojskowej, starał się zaproponować gotowe recepty na osiągnięcie powodzenia na wojnie²⁸. Swoje analizy oparł w głównej mierze na korespondencji Napoleona, której trzydziestodwutomową edycję zakończono w roku 1869. Tę samą korespondencję studiował Piłsudski kilka lat przed wybuchem Wielkiej Wojny²⁹.

²⁵ H. Camon, *La manoeuvre libératrice du maréchal Piłsudski contre les Bolcheviks, août 1920. Étude stratégique*, Paris 1929, s. VI, 4 [wyd. pol. *Zwycięski manewr Marszałka Piłsudskiego przeciw Bolszewikom, Sierpień 1920. Studium strategiczne*, tłum. J.A. Teslar, Warszawa 1930].

²⁶ Wg Camona Napoleon skutecznie przeprowadził manewr na tyły przeciwnika 27 razy (nie licząc działań na Półwyspie Iberyjskim). Zob. H. Camon, *Napoleoński system wojny*, tłum. F. Lipiński, Warszawa 1926 [reprint Oświęcim 2010], s. 13.

²⁷ B. Colson, *Camon ou l'exégète de Napoléon*, „Stratégique” 1995, nr 4, s. 30–51. [http://www.institut-strategie.fr/strat_060_Colson_Camon%20Napoleon.html, dostęp październik 2020 r.].

²⁸ M. Kukiel, *Przedmowa* [w:] H. Camon, *Napoleoński system...*, s. VII.

²⁹ „Do innych typów źródeł, na przykład do korespondencji, sięgał rzadko. Najlepiej znał oczywiście listy Napoleona Bonaparte. Zdaniem A. Śliwińskiego, jego listy z roku 1812 Marszałek przestudiował »aż po Witebsk«,

W latach 1903–1910 zostało wydane główne dzieło Camona – *La guerre napoléonienne*. Pierwsze tomy zawierały opis kampanii napoleońskich³⁰, a kolejne – rozważania o metodach prowadzenia operacji³¹ oraz rozgrywania bitew³². Po kilkunastu latach Camon podsumował swoje poglądy w syntezie *Le Système de guerre de Napoléon*³³. Praca została przełożona na język polski i wydana w roku 1926 przez Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Na polski przekład najważniejszych tomów *La guerre napoléonienne* trzeba było zaczekać aż do XXI w.³⁴ Wcześniej pozostawały one znane fachowcom – kurs historii wojen napoleońskich pióra gen. Kukiela nosi bardzo wyraźne ślady lektury Camona³⁵.

W rozważaniach na temat systemów operacyjnych francuski teoretyk wyszedł od ich podziału na „dwa różne style: główny, wojnę manewrową; oraz drugorzędny, wojnę pozycyjną. Tylko ta pierwsza mogła przynieść decydujący wynik, natomiast wojna pozycyjna prowadziła tylko do powolnego rozstrzygnięcia, osiągniętego przez wyczerpanie przeciwnika. Wszyscy wielcy wodzowie wykorzystywali wojnę manewrową”³⁶. Dalej Camon skoncentrował się na problemie wyboru głównego teatru działań wojennych, gdzie miało dojść do rozbicia sił przeciwnika z wykorzystaniem manewru. W tym czasie na teatrze określonym jako drugorzędny należało według niego związać część wojsk nieprzyjaciela „poprzez wojnę pozycyjną, podczas gdy [...] cała kampania rozstrzygała się na głównym teatrze”³⁷.

Bez trudu dostrzec można, że dowództwo polskie latem 1920 r. postępowało według tych reguł, jednoznacznie określając północny teatr działań wojennych (na którym operowały wojska polskiego Frontu Północnego i bolszewickiego Frontu Północno-Zachodniego) jako główny. Jednocześnie teatr południowy (Małopolskę Wschodnią), jako obszar drugorzędny, starano się utrzymać przez prowadzenie walk pozycyjnych (z udziałem części sił polskiego Frontu Środkowego i Frontu Południowego przeciwko bolszewickiemu Frontowi Południowo-Zachodniemu). Podobnego, jasnego określenia priorytetów zabrakło w dowództwie Armii Czerwonej, co doprowadziło do zbyt późnego przesunięcia części sił (w tym 1 Armii Konnej Budionnego) spod Lwowa na północ i umożliwiło polskiej grupie uderzającej znad Wieprza wykonanie zadania³⁸.

---

a pamiętał je tak doskonale, że cytował w języku francuskim całe ustępy z korespondencji Napoleona z królem Hieronimem, z księciem Eugeniuszem i ks. Bassano”. Zob. A. Chwalba, *Józef Piłsudski jak historyk...*, s. 82. Por. H. Camon, *La manoeuvre...*, s. 4.

³⁰ H. Camon, *La guerre napoléonienne. Précis des campagnes*, t. I–II, Paris 1903.

³¹ *Idem*, *La guerre napoléonienne. Les systèmes d'opérations: théorie et technique*, Paris 1907.

³² *Idem*, *La guerre napoléonienne. Les batailles*, Paris 1910; *idem*, *La guerre napoléonienne. Les batailles – Atlas*, Paris 1910.

³³ *Idem*, *Le Système de guerre de Napoléon*, Paris 1923.

³⁴ *Idem*, *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne: teoria i technika*, tłum. M. Mróz, Oświęcim 2012; *idem*, *Wojna napoleońska. Bitwy*, tłum. M. Mróz, Oświęcim 2013.

³⁵ M. Kukiel, *Wojny napoleońskie*, Warszawa 1927 [wyd. I – Warszawa 1921]. W uwagach bibliograficznych Kukiel kilkakrotnie wspomina o Camonie. Poza tym podział poszczególnych kampanii na etapy pozostaje bliźniaczo podobny do zaproponowanego przez Francuza.

³⁶ H. Camon, *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne...*, s. 10.

³⁷ *Ibidem*, s. 12.

³⁸ „W okresie walk nad Wisłą [...] stawało po stronie rosyjskiej ogółem trzydzieści sześć dywizji sowieckich – po polskiej stronie natomiast 29 dywizji nie licząc luźnych oddziałów (w tem formacje ukraińskie i białoruskie).

Przechodząc do omówienia manewru na tyły, Camon wskazał jego źródła (m.in. manewr Hannibala w bitwie nad Jeziorem Trazymeńskim). Określił też podział wojsk przeznaczonych do przeprowadzenia operacji. Masa wiążąca (front defensywny) miała za zadanie skupić na sobie wysiłek przeciwnika, związać go walką i wyczerpać. Kluczowa rola przypadała natomiast masie manewrowej, którą należało skoncentrować „w największej tajemnicy [...] niedaleko linii odwrotu przeciwnika, najbliżej jak to było możliwe”³⁹. Sposób przeprowadzenia koncentracji polskiej grupy manewrowej (4 Armia i część 3 Armii) na linii Wieprza w znacznej mierze odpowiadał tym zaleceniom.

Uderzenie masy manewrowej na nieosłonięte linie komunikacyjne przeciwnika miało być oparte na zaskoczeniu i zdecydowanym atakowaniu wszystkich napotkanych po drodze oddziałów przeciwnika. Takiej właśnie sytuacji dotyczył (cytowany przez Camona) list Napoleona z kampanii 1806 r. Cesarz pisał w nim do marszałka Murata: „Atakujcie śmiało wszystko, co maszeruje; są to kolumny, które starają się dotrzeć do punktu zbiórki, a które dzięki szybkości moich ruchów nie zdążyły otrzymać na czas zmiany rozkazów”⁴⁰. Kluczowa pozostawała szybkość działań grupy manewrowej, pozwalająca na dezorganizację tyłów przeciwnika i prowadząca do wybuchu paniki w jego szeregach⁴¹. Prawidłowe wykonanie manewru wiązało się więc ze złamaniem morale przeciwnika, co z kolei miało zaowocować korzystnym rozstrzygnięciem kampanii bez konieczności wdawania się w generalną bitwę.

Model ten został dość wiernie zrealizowany podczas uderzenia wykonanego przez polską grupę manewrową atakującą znad Wieprza. Piłsudski wspominał: „Zdecydowałem bowiem, o czym wszystkie wojska zawiadomiłem, uderzać szybko [...]. Zakazałem najzupełniej dbać o skrzydła, gdyż każda dywizja iść musiała naprzód tak szybko, jak mogła, nie myśląc wcale o tym, czy sąsiad z tej czy innej strony za nią nadąży”⁴². Wobec słabości liczebnej polskiej jazdy intensywne, wyczerpujące marsze musiała wówczas wykonać piechota, stanowiąca *gros* grupy manewrowej⁴³. „W ciągu niespełna dwóch tygodni pułki uderzające znad Wieprza przebyły, walcząc, po 400–450 kilometrów, a większość pułków nacierających z przedmościa Warszawy po około 250–300 kilometrów w ciągu dziesięciu dni. [...] Kiedy natrafiano na opór, [piechota – M.B., W.G.] rozwijała się do walki, staczała bój, po czym kontynuowała pościg za nieprzyjacielem”⁴⁴.

Kolejnymi etapami działań grupy manewrowej miały być zmiana linii operacyjnej (w przypadku Bitwy Warszawskiej miało to miejsce po oczyszczeniu przez Polaków szosy

---

Z tego na rosyjskim północno-zachodnim froncie biło się w sierpniu 1920 roku dwadzieścia dwie dywizyj z około dwudziestoma dywizjami piechoty i niespełna trzema dywizjami kawalerji po polskiej stronie. Obronę natomiast centralnego i południowego odcinka polskiego frontu, zagrożonego przez dwanaście sowieckich dywizyj, powierzone pięciu dywizjom piechoty, czterem brygadam kawalerji oraz luźnym formacjom ukraińskim nie przedstawiającym poważnej wartości. W ten sposób Naczelny Wódz polskiej armji, będąc słabszym na całym froncie, zapewnił sobie przewagę sił i środków na nadwiślańskim, a więc w danej chwili decydującym teatrze operacyjnym”.

Zob. W. Sikorski, *Nad Wisłą i Wkrą...*, s. 310.

³⁹ H. Camon, *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne...*, s. 17.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 19; por. *Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, t. XIII, Paris 2006 [reprint], nr 10 983.

⁴¹ H. Camon, *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne...*, s. 35.

⁴² J. Piłsudski, *Rok 1920...*, s. 118.

⁴³ J. Odziemkowski, *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010, s. 723.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 725.

Warszawa–Brześć), a następnie osiągnięcie rubieży, którą Camon określił mianem bariery. Chodziło o wyprzedzenie cofających się sił przeciwnika i odcięcie im drogi odwrotu w oparciu o silną pozycję, zajęta najlepiej za przeszkodą terenową. W roku 1920 ten etap manewru (z różnych powodów) przeprowadzony został najslabiej, co pozwoliło znacznej części sił bolszewickich na odwrót w kierunku północno-wschodnim i uniknięcie odcięcia. Stało się ono jednak udziałem 4 Armii bolszewickiej, która wysunięta była najdalej na zachód. Jej oddziały zostały zatrzymane dzięki barierze utworzonej (z problemami) przez Wojsko Polskie nad Narwią i zmuszone do przejścia granicy z Niemcami⁴⁵.

Możliwość takiego rozwoju wydarzeń Camon również przewidywał: „[...] manewr na tyły pozwalał osiągnąć dwa wyniki: jeden maksymalny, drugi minimalny. Wynik maksymalny stanowiło rozgromienie wrogiej armii [...]. Cel ten zostawał osiągnięty, jeśli udało się przeciąć linie odwrotu w tych miejscach, gdzie przechodziły one przez jakies przeszkody terenowe. [...] Wynik minimalny, stanowił odwrót nieprzyjaciela zagrożonego na swoich tyłach, a przez to zdobycie znacznych terenów. [...] Nawet jeśli manewr uda się tylko połowicznie, to zapewnia on, poprzez odwrót sił nieprzyjaciela, znaczne korzyści materialne i moralne”⁴⁶.

***

Polski sukces w Bitwie Warszawskiej dość szybko zaczęto porównywać ze zwycięstwem wojsk Ententy nad Marną we wrześniu 1914 r. Aliantom udało się wówczas wykorzystać lukę powstałą w ugrupowaniu armii niemieckich i ocalić Paryż. Skuteczna obrona stolicy i przejście z odwrotu do kontruderzenia stanowiły chyba jedyne podobieństwa między obydwoma bitwami. Choćby ze względu na znacznie większą skalę działań prowadzonych nad Marną, a także ich wynik, ściśle porównywanie nie wydaje się uzasadnione, na co zwrócili uwagę zarówno Józef Piłsudski, jak i jego przeciwnik z roku 1920 – Michaił Tuchaczewski⁴⁷.

Camon dostrzegł z kolei podobieństwo między sytuacją z sierpnia roku 1920 a manewrem wileńskim Napoleona, przeprowadzonym na początku kampanii 1812 r.⁴⁸ To porównanie również wydaje się nie do końca trafne. Manewr wileński miał zagrozić tyłom armii rosyjskich. Zakończył się jednak niepowodzeniem, a poza tym (w wersji ostatecznej) nie zawierał w sobie pierwiastka kontruderzenia. Przeprowadzony został jako operacja typowo ofensywna.

Więcej podobieństw do Bitwy Warszawskiej można znaleźć w innych kampaniach z okresu wojen napoleońskich, niewskazanych przez Camona. W skali operacyjnej naj-

⁴⁵ Wódz naczelny miał poważne zastrzeżenia, co do sposobu obsadzenia linii Narwi przez polską 1 Armię. Zob. J. Piłsudski, *Rok 1920...*, s. 128–130.

⁴⁶ H. Camon, *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne...*, s. 23, 21.

⁴⁷ J. Piłsudski, *Rok 1920...*, s. 104, 106; M. Tuchaczewski, *Pochód za Wisłę*, Łódź 1989, s. 190; E.V. D’Abernon, *Osiemnasta decydująca bitwa...*, s. 179. W swojej analizie kampanii 1920 r. Piłsudski przywołuje też porównania do wojny niemiecko-francuskiej z lat 1870–1871 (przede wszystkim klęski Francuzów pod Sedanem). Nie odnosi ich jednak do samej Bitwy Warszawskiej.

⁴⁸ Analiza manewru zob. H. Bonnal, *Manewr wileński. Zarys strategii Napoleona i jego psychologii wojskowej (styczeń 1811–lipiec 1812)*, tłum. J. Błęszyński, Warszawa 1925 [oryg. *La manoeuvre de Vilna (1812), 1893–1895*].

więcej elementów wspólnych z działaniami z roku 1920 wykazuje kampania francuska 1814 r.⁴⁹ Przede wszystkim miała ona charakter defensywny (Cesarstwo zmagало się wówczas ze znacznie większą przewagą przeciwnika niż Polska w roku 1920). W pierwszym etapie działań zarówno Napoleon, jak i Piłsudski zmuszeni byli do stosowania obrony kordonowej, co przyniosło bardzo podobne (niekorzystne) rezultaty. W dalszej fazie kampanii obrońcy starali się wykorzystać (z różnym skutkiem) linie rzek oraz tereny podmokłe – zarówno do zahamowania postępów przeciwnika, jak i osłonięcia własnych manewrów⁵⁰. Kiedy pod koniec marca 1814 r. Napoleonowi udało się zagrozić liniom komunikacyjnym wojsk koalicji antyfrancuskiej, okazało się, że znalazł się zbyt daleko od Paryża, który po krótkim oporze skapitulował. Błędu tego nie popełnił Piłsudski, powracając do Warszawy krótko po rozpoczęciu kontruderzenia znad Wierpza. Polski wódz naczelny działał jednak w innych warunkach niż Napoleon. Przewaga przeciwnika nie była tak przygniatająca jak w roku 1814. Poza tym polskie społeczeństwo, chociaż dotkliwie doświadczone działaniami z okresu Wielkiej Wojny, było zdecydowanie bardziej zdeterminowane do walki niż Francuzi po 25 latach niepokojów rewolucyjnych i nieustannych niemal wojen.

***

Znany współczesny teoretyk wojskowy Martin van Creveld stwierdził, że „[...] wojna z lat 1914–1918 była pierwszą w historii, którą prowadzono głównie za pomocą maszyn, nie ludzi”⁵¹. Ta śmiała teza nie znalazłaby potwierdzenia w odniesieniu do konfliktu polsko-bolszewickiego. Pomimo wykorzystania czołgów, samolotów, radiostacji oraz broni maszynowej decydują rolę odegrał w nim bowiem człowiek⁵². Specyficzne warunki, w jakich toczyły się zmagania z lat 1919–1920 (przede wszystkim bardzo niski stosunek zaangażowanych sił do przestrzeni, a także wykorzystanie niewielkich ilości nowoczesnego sprzętu wojskowego w porównaniu do sytuacji z Wielkiej Wojny), pozwoliły na ścisłe zastosowanie manewru rodem z XIX w., co przyniosło zadziwiające rezultaty. Brakuje bezpośredniego dowodu na to, że Józef Piłsudski znał prace Huberta Camona. Pewne jest natomiast, że wódz naczelny posiadał gruntowną wiedzę na temat kampanii napoleońskich, rozumiał istotę manewrów prowadzonych przez cesarza Francuzów, a także miał dość odwagi i charyzmy, żeby przenieść te doświadczenia na pole bitwy wieku XX.

⁴⁹ Po polsku dostępne jest klasyczne opracowanie Henri Houssay'a (*Kampania 1814. Od inwazji do abdykacji Napoleona*, Oświęcim 2014 [oryg. 1814, Paris 1888]). Wśród nowszych prac można wymienić np.: J.O. Boudon, *Napoléon et la campagne de France 1814*, Paris 2014; G. Bouan, *Napoléon perd l'Europe (janvier-avril 1814)*, Paris 2014. Praca Bouana (emerytowanego oficera francuskich służb specjalnych) zawiera wnikliwy opis kampanii z punktu widzenia historii wojskowej.

⁵⁰ A. Aksamitowski, *Obronna rola rzek północnego Mazowsza w lipcu i sierpniu 1920 roku* [w:] *Bitwa Warszawska 1920 roku...*, s. 132, 141–143.

⁵¹ M. van Creveld, *Dowodzenie na wojnie. Od Aleksandra do Szarona*, Warszawa 2014, s. 248 [oryg. *Command in war*, Cambridge, Mass. 1985].

⁵² D'Aberton zanotował: „Wojnę polsko-rosyjską należałoby zaliczyć do zgoła odmiennej epoki, wcześniejszej przynajmniej o 200 lat”. Zob. E.V. D'Aberton, *Osiemnasta decydująca bitwa...*, s. 126.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła drukowane

- Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne*, cz. II: (17–28 VIII), oprac. M. Tarczyński i in., Warszawa 1996.
- Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, t. XIII, Paris 2006 [reprint].
- D'Abernon E.V., *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Warszawa 1932.
- Camon H., *La manoeuvre libératrice du maréchal Piłsudski contre les Bolcheviks, août 1920. Étude stratégique*, Paris 1929.
- Camon H., *Napoleoński system wojny*, tłum. F. Lipiński, Warszawa 1926 [reprint Oświęcim 2010].
- Camon H., *Wojna napoleońska. Systemy operacyjne: teoria i technika*, tłum. M. Mróz, Oświęcim 2012.
- Piłsudski J., *Rok 1920*, Łódź 1989.
- Sikorski W., *Nad Wisłą i Wkrą. Studium z polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, wyd. V, Warszawa 2015.
- Sosnkowski K., *Wybór pism*, oprac. J. Kirszak, Wrocław 2009.
- Tuchaczewski M., *Pochód za Wisłę*, Łódź 1989.
- Żeligowski L., *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, Warszawa 1930.

OPRACOWANIA

- Bitwa Warszawska 1920 roku. W obronie niepodległości*, red. J. Odziemkowski, Warszawa 2006.
- Bonnal H., *Manewr wileński. Zarys strategii Napoleona i jego psychologii wojskowej (styczeń 1811 – lipiec 1812)*, tłum. J. Bleszyński, Warszawa 1925.
- Bouan G., *Napoléon perd l'Europe (janvier-avril 1814)*, Paris 2014.
- Boudon J.O., *Napoléon et la campagne de France 1814*, Paris 2014.
- Chwalba A., *Józef Piłsudski historyk wojskowości*, wyd. II popr., Kraków 2007.
- Colson B., *Camon ou l'èxègete de Napoléon*, „Stratégique” 1995, nr 4.
- Creveld van M., *Dowodzenie na wojnie. Od Aleksandra do Szarona*, Warszawa 2014.
- Depczyński M., Elak L., *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*, Warszawa 2020.
- Dryblak Ł., *Wpływ francuski na rozwój Wojska Polskiego w latach 1919–1920 [w:] Na z góry upatrzonych pozycjach*, red. B. Międzybrodzki, M. Gajda, K. Fudalej, M. Przeperski, Warszawa–Zabrze 2011, s. 273–279.
- Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1989.
- Guelton F., *La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales – Centre Scientifique de l'Académie Polonaise des Sciences à Paris” 2013, t. 13.
- Handelsman M., *Józef Piłsudski jako historyk [w:] Idea i czyn Józefa Piłsudskiego*, red. W. Sieroszewski, Warszawa 1934.
- Houssaye H., *Kampania 1814. Od inwazji do abdykacji Napoleona*, Oświęcim 2014.
- Kukiel M., *Bitwa Warszawska*, oprac. K. Filipow, Z. Wawer, Warszawa 2005.
- Kukiel M., *Wojny napoleońskie*, Warszawa 1927.

- Landmann T., *Wybrane dziedziny aktywności Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w latach 1919–1920 ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu wojny polsko-bolszewickiej*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2018, t. 22.
- Mróz M., *Utworzenie Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, t. 20, z. 3.
- Odziemkowski J., *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010.
- Przybyło Ł., *Doktryny wojenne. Historia i ocena*, Warszawa 2018.
- Rola-Arciszewski S., *Sztuka dowodzenia na zachodzie Europy*, wyd. II, Oświęcim 2013.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.
- Strychalski J., *Spór o autorstwo planu Bitwy Warszawskiej 1920 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, t. 35, nr 1–2.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wrocław 2009.
- Tarczyński M., *Cud nad Wisłą. Bitwa Warszawska 1920*, Warszawa 1990.
- Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 i jej międzynarodowe odniesienia z perspektywy 90-lecia*, red. J. Ślipiec, T. Kośmider, Warszawa 2010.

Elementy napoleońskiego systemu wojny w Bitwie Warszawskiej

Celem tekstu jest odpowiedź na pytanie o inspiracje, jakimi kierował się Józef Piłsudski, podejmując przygotowania do stoczenia Bitwy Warszawskiej. Źródła wskazują, że polski wódz naczelny zdecydowanie odrzucał zachodnią doktrynę wojenną ukształtowaną w oparciu o doświadczenia I wojny światowej. Pierwszorzędną rolę przypisywał natomiast manewrowi, wykorzystując podczas Bitwy Warszawskiej schemat napoleońskiego uderzenia na linie komunikacyjne przeciwnika. W tekście zaprezentowano poglądy francuskiego teoretyka wojskowego przełomu XIX i XX w. Huberta Camona, który przeanalizował elementy składowe manewrów stosowanych przez Napoleona i jako pierwszy dostrzegł ich podobieństwo do rozwiązań wykorzystanych podczas Bitwy Warszawskiej.

SŁOWA KLUCZOWE

Bitwa Warszawska, Józef Piłsudski, Napoleon, Hubert Camon

Elements of the Napoleonic War System in the Battle of Warsaw

The paper aims to answer the question about the inspirations that guided Józef Piłsudski when preparing for the Battle of Warsaw. Sources indicate that the Polish Commander-in-Chief strongly rejected the western war doctrine based on the experience of World War I. Instead, he attributed the primary role to manoeuvre, using the Napoleonic pattern of striking the enemy's lines of communication during the Battle of Warsaw. The text

presents the views of French military theorist of the turn of the 19th and 20th centuries, Hubert Camon, who analysed the components of the manoeuvres used by Napoleon and was the first to notice their similarity to the solutions used during the Battle of Warsaw.

KEYWORDS

Battle of Warsaw, Józef Piłsudski, Napoleon, Hubert Camon

MARCIN BARANOWSKI – historyk wojskowości, doktor, adiunkt w Instytucie Historii KUL. Zajmuje się wojskowością epoki napoleońskiej oraz dziejami myśli wojskowej. Autor dwóch książek i kilkunastu artykułów związanych z tą problematyką. Wydał z rękopisu pracę Ignacego Prądzyńskiego *O sztuce wojennej. Kurs taktyki*.

MARCIN BARANOWSKI – military historian, PhD, assistant professor at the Institute of History of the John Paul II Catholic University of Lublin. He studies the military history of the Napoleonic period and the history of military thought. He is the author of two books and over a dozen articles related to this issue. He published from the manuscript Ignacy Prądzyński's work *On the art of war. Tactics course*.

WOJCIECH GIZICKI – socjolog, specjalista w obszarze bezpieczeństwa narodowego, dr hab., prof. KUL. Wykładowca Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, zainteresowania: bezpieczeństwo narodowe i obronność, współpraca regionalna w Europie Środkowej. Autor lub współautor prac: *Geopolityka Trójmorza*, „Przestrzeń Społeczna (Social Space)” 2019, nr 1 (współautor P. Łoś); *A Security Community. Poland and Her Visegrad Allies: the Czech Republic, Hungary and Slovakia*, Lublin 2013 oraz *Security in the Light of Select Philosophical and Social Concepts. Beetwen Theory and Practice*, „Philosophy. Sociology” 2013, nr 3.

WOJCIECH GIZICKI – Sociologist, expert of national security habilitated doctor, associate professor at the John Paul II Catholic University of Lublin. Research interests: defence and national security, regional cooperation in Central Europe. Publications: *Geopolityka Trójmorza, Przestrzeń Społeczna*, „Social Space” 2019, nr 1; *A Security Community. Poland and Her Visegrad Allies: the Czech Republic, Hungary and Slovakia*, Lublin 2013; *Security in the Light of Select Philosophical and Social Concepts. Beetwen Theory and Practice*, „Philosophy. Sociology” 2013, nr 3.